

Bécsben is.
Az identitásom nem.
Az gyakorlódik magától.
Mint egy automata.
Az identitásommal megmondjam, mit teszek?
Birtoklom.

Az identitás birtok, és noha „*aki birtokol, azt birtokolják*” (Nietzsche), a birtok mégis *unalmas jó* dolog, birtokolni unalmasan jó, nem beszélve arról, hogy birtokolva lenni, az is milyen jó.

Beszélhetnénk még Hohenwart gróf és Auersperg herceg kormányairól, Beust gróf és Andrássy Gyula külpolitikájáról, Bosznia-Hercegovina 1878-as okkupációjáról és 1908-as annexiójáról, Jókairól, Mikszáthról és Krúdyról, akik nélkül nem is érdemes megérteni a Monarchiát, a Strudlhof-lépcsőről, Törless növendéknek az imaginárius számokkal, a négyzetgyök mínusz eggyel kapcsolatos problémájáról, Ottlik Gézaról, Ottlik iskolájáról, Thomas Bernhard *Wittgensteins Neffjéről*, Thomas Bernhardtól, Thomas Bernhardtól, Thomas Bernhardtól.

Vagy arról, hogy nagypapám miért hallgatta oly lelkesen Hitler beszédeit, és miért örült az Anschlussnak.

Arról, hogy Szenteste apám mindig megkereste Bécszet a nagy, zöldszemű, Orion világvevő rádiókon, addig csavargatta a gombot, míg be nem jött a *Wiener Sängerknaben*.

Dédszüleim egy része árva szót nem beszélt magyarul.

Az összes dédszülölm tudott németül, nagyszüleim egy része még igen, a szüleim alig.

Speciel az én családomat a Monarchia hozta össze.

A Monarchia hozta össze – *nebenbei* – magyarnak, és ha egykoron összejött volna a II. József-féle németesítés, egy közös nyelvi alapon megvalósuló, kisebbségi komplexusok nélküli nemzeti identifikálódás talán össze is tarthatta volna, egyben tartaná azt, ami most ilyen reménytelenül széttart, de se baj.

Én sem tudok németül, csupán vágyakozom.

Vissza nem.

Például hogy hangzana *másként* az, hogy *se baj*, nem?

Bretter Zoltán

14

„*Quatorze points, mais cela est un peu fort. Le bon Dieu n'en avait que dix.*” (Tizennégy pont, azért ez kissé erős. A Jóistennek nem volt, csak tíz.) –
Georges Clemenceau

A 14 pont idővel olyan aurát kapott, amely az önrendelkezés jogának meghirdetésével, a Népszövetség tervének elővezetésével végső soron megalapozta a demokratikus nemzetek szövetségét; századokra lefektette a nemzetközi jog morális szabályait. Maga Woodrow Wilsont pedig sokan úgy tartják számon, mint az önrendelkezés prófétáját. Ő az egyetlen amerikai elnök, akit a washingtoni Nemzeti Katedrálisban temettek el. Az évente, születésnapja alkalmából rendezett körmenet résztvevőiben csöndes fájdalom bujkál, hogy a szigorú presbiterianust csupán prófétaként, s szentként nem lehet tisztelni. Azt a széles körben terjedő, jótékony pletykát, hogy Wilson elnök 14 pontja sokat köszönhet Kant *Az örök béke*-tervezetének, majd még tüzetesen megvizsgáljuk.

Tehát próféta, aki a felvilágosodás eszméinek emelőin nevelkedve (sic!), új korszakba vezeti az emberiséget; átlép egy ismeretlen korba, s egy olyan területre jut, amelynek létezéséről tudomásunk sincs: mi még mindannyian azt gondoljuk, hogy a Föld lapos, és ismerjük a határait. A próféta nagyvonalúan eltekint a múlttól, a jelennel szemben kifeje-

zetten ellenséges, és a jövőben landol, szemben a politikussal, akinek egyetlen erénye van, az időszerűség, és nem ismer más kort, csak a jelent.

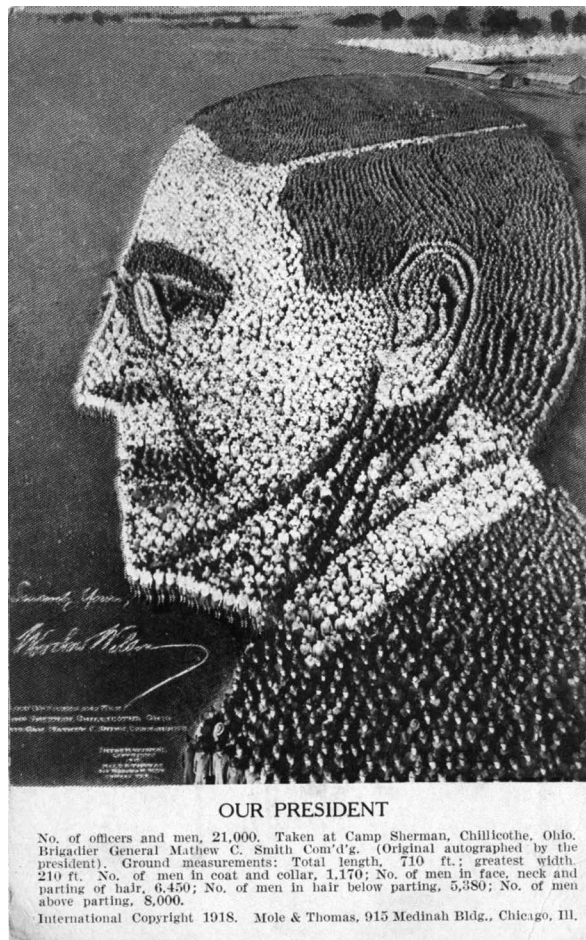
A népi képzelettel szemben Woodrow Wilson 14 pontjának történelmi értelmezésében ma már semmiféle nézeteltérés nincs: örök békét hirdetett, s elhintette a jóval későbbi konfliktusok eszméjét, az önrendelkezés kellemképpen ki nem fejtett jogának eszméjét, mintegy a nacionalista törekvések ideológiáját. Noha az önrendelkezés kifejezés nem szerepel a 14 pont egyikében sem, a békefeltételek meghirdetését követően azonnal annak kinyilatkoztatását olvasta ki belőle a nemzetközi közvélemény. A történelmi értékelés egyértelműen a politikai propaganda vonzó darabjának tartja a pontokat, amelyek alkalmasak egy háborús gépezet beindítására, de teljesen alkalmatlanok egy valós és tartós béke megteremtésére.

A 14 pont, az önrendelkezés gondolatát és a Népszövetség propagandisztikus hatását Wilson elnök először 1916. május 27-én tesztelte nyilvánosan, amikor „A Béke Kikényszerítésének Ligája” meghívására az elnök beszédet mondott.

Miután kifejtette az angolszász liberalizmus klasszikus tételét – a morális arisztokratizmust, a „gentleman’s agreement” társadalomformáló filozófiáját –, erre építve azt állította, hogy a nemzetek magatartásának ugyanazon becsületkódex alapján kell viselkedniük, mint az egyéneknek. Három alapvető dologban hiszek, mondta az elnök; először: „minden nép szabadon megválaszthatja azt, hogy milyen szuverenitás alatt akar élni”; másodsor: „minden kis államnak joga van szuverenitásának és területének ama tiszteletére, amelyet a nagyok maguknak követelnek”; harmadszor: „a világnak joga van a békére, amelynek akadálya az agresszió, valamint a népek és nemzetek jogának semmibe vétele.

Az egész világ fölhördült. Az amerikaiak egy része – követve az alapító atyák intelmét, hogy „kusza szövetségekben” nem szabad részt venni – féltette szuverenitását a kis népek és nemzetek szövetségétől. Londonban

aggódtak egy olyan szervezet létrehozásától, amely „biztosítaná a szabad hajózást a tengereken” (ezt leginkább mégiscsak az angol flotta tudja biztosítani, s elsősorban a britek számára), s általában a szövetségesek fölhaborodottan hallgatták, hogy az elnök kijelenti, a jelenlegi háborúnak sem okaihoz, sem céljaihoz az Egyesült Államoknak „semmi köze nincsen”. Tényleg ugyanabba a morális kategóriába esünk, mint a németek? A Monarchia vezetői megrettentek attól a kilátástól, hogy a nemzetek szabadon választhatják meg, milyen szuverenitás alatt akarnak élni.

Lássuk be, az idézett beszéd sokkal radikálisabban hangzik, mint maga a 14 pont, amely, eléggé ködös megfogalmazásban, a 10. pontban a következőket tartalmazza: „Ausztria–Magyarország népei részére, amelyeknek helyét a nemzetek között oltalmazni és biztosítani kívánjuk, meg kell adni az önálló fejlődés legszabadabb lehetőségét.” És azt is tegyük hozzá, hogy a prófécia dörgedelmeinél erő-

sebb a kard. Hadi céljaik előmozdítására a szövetségesek, a románok hadba csábításának szándékával, Wilsontól teljesen függetlenül, sőt az önrendelkezés tételét teljesen figyelmen kívül hagyva, 1916. augusztus 17-én egy titkos szerződésben Romániának ígérték nem csupán Erdélyt, a Partiumot, de Magyarországnak a Tisza vonaláig terjedő részét. (Így hát Trianon helyes értelmezése az volna, hogy az a magyarok számára *ünnep*, hiszen a wilsoni önrendelkezés a magyarokra is vonatkozik, tehát „*visszakaptuk*” a Tiszántúlt, viszont az Igazán Nagy Nagy-Románia álmát dédelgetőknek ez gyász, mert az antant nem tartotta be ígérését.)

Az értetlenséget tapasztalva, Woodrow Wilson ekkor válik igazi prófétává, amihez olümposzi perspektíva és az apostolok hite szükségeltetik. (Rendszeresen prófétának nevezi egyik életrajzírója, Arthur Walworth is, 1958-ban megjelent, Pulitzer-díjas könyvében,¹ amelyből számos adatot átvettem.)

A nacionalizmusok korában született béke-tervezet, a 14 pont olvasata csakis a nacionalizmusok értelmezési keretében volt valóban értelmes és érthető. A második világháború éppúgy ennek a kornak a szülötte, ahogy a '90-es évek Balkán-háborúi.

Azonban hiú ábrándnak tűnhet, hogy a balkáni konfliktusok voltak az utolsók, amelyek a 14 pont végső kimúlását hivatottak jelezni. Elnézve a katalán és skót függetlenedési törekvéseket, az Északi Liga autonomista elképzeléseit, a többségi angol, francia, olykor német társadalom bevándorló-ellenességét, megalapozott kétségeink támadnak avval kapcsolatban, hogy mennyire sikerült meghaladni a nacionalizmusok korát és az abban megnyilvánuló feudális vétetésű területelviséget, valamint a XIX. századi etnikai elvet.

Azt, hogy a 14 pontban milyen politikai, nemzetközi konfliktusok vannak időlegesen elhantolva, nem Wilson, hanem House Ezredes, az elnök legfőbb bizalmasa és barátja, külügyi titkára, a versailles-i békeszerződés

sek legfőbb guruja és a nemzetek közötti viszonyok legfőbb ismerője tárja föl, a pontokhoz fűzött kommentárjaiban (1918. október 29-én, Wilson elnöknek is megküldve, jóváhagyás végett.)² Ugyanakkor azt is világosan látni kell – ahogy ezt Harold Nicolson is kiemeli –, hogy a 14 pont és az Ezredes interpretációja a legtöbb pontban ellentmond egymásnak. Akkor pedig mi volt a versailles-i szerződések alapja? A németek a fegyverszünetet a 14 pont ismeretében kérték, s ennek alapján adták meg magukat. A béketárgyalások viszont House interpretációja mentén haladtak. Mintha ezen a ponton prófécia és valóság a legélesebben és a leginkább tetten érhető módon válnának el egymástól.

Alább az Ezredes 10. ponthoz fűzött megjegyzéseit idézzük.

Először is, House leszögezi, hogy a 10. pont nem érvényes többé, hiszen a *helyzet* másként, illetve átalakult 1916, a pontok megfogalmazása óta. Helyette a következő reálpolitikai tényekkel kell számolni.

1. Csehszlovákia: területén legalább egymillió német él, akik számára „valamiféle rendezést” (*some provisions*) ki kell találni. Amennyiben a szlovákok függetlensége szóba jön, akkor Észak-Magyarországot is föl kellene darabolni. (Következésképpen House nem támogatja a független Szlovákia létrejöttét – megint csak szemben az elnöke által meghirdetett önrendelkezési joggal. Ahogy ekkor az önrendelkezés jogának eszméje végigsöpör Európán, éppolyan szükségesnek tartják a hozzáértők, hogy a szövetség gondolata ellensúlyozza azt.)
2. Galícia: nyugati része világos, hogy lengyel, keleti része többnyire ukrán (ruten), és jog szerint nem Lengyelország része. Ukránok élnek Észak-Magyarország részein és Bukovinában, ami Ausztriához tartozott. (Itt nincs javaslat, noha föltételezhetjük, hogy ha az önrendelkezést következetesen érvényesítjük, akkor további részeket kellene Magyarországtól elcsatolni.)

¹ Arthur C. Walworth: *Woodrow Wilson – American Prophet I–II*. Longmans, New York, 1958; *Woodrow Wilson*. W. W. Norton & Inc., New York, 1979.

² Lásd még Harold G. Nicolson: *Peacemaking 1919*. Houghton Mifflin, Boston, 1933.

3. Ausztria: világos, hogy az itt lakó németek szabadon csatlakozhatnak Németországhoz. Ugyanakkor erős ellenvetések vannak francia részről, akik félnak a területileg megnövekedő németektől.
4. Jugoszlávia: a következő problémákkal kell szembenéznie:
 - a. határproblémák Olaszországgal Isztrián és Dalmáciában; Romániával Bánátban;
 - b. nemzetközi problémák várhatóak abban a vonatkozásban, hogy a horvátok nem fogadják el a szerbek dominanciáját;
 - c. a boszniai muzulmánok problémája, akik a Habsburgokhoz lojálisak voltak – a lakosság majd' egyharmadát alkotják.
5. Erdély: minden kétséget kizáróan Romániához fog tartozni, de a nagy kisebbséget alkotó magyarok, a székelyek (sic!) és németek számára védelmet kell biztosítani. (Nem akarok ötleteket adni, de a székely autonómiatörekvések így is alátámaszthatóak volnának.)
6. Magyarország: független és formája szerint nagyon is demokratikus, amit most (végre! – tehetnénk hozzá) a magyarok kormányoznak, de céljuk, hogy ne veszítsék el magyarok lakta határterületeiket.

És az utolsó mondat, megannyi talányával: „Az Egyesült Államok világosan elkötelezett a nemzeti egység és függetlenség programja mellett. Ugyanakkor ki kell nyilvánítania a nemzeti kisebbségek védelmét, az Adriai- és Fekete-tengeren a szabad kijárást, és támogatja a délkelet-európai konföderáció programját.”

House Ezredes (akinek ez nem a rangja, hanem a beceneve), a zseniális tárgyalástechnikus ismerte az európai terepet, és világosan átlátta az erőviszonyokat. Az elnök mellett mindvégig, s nem csak a béketárgyalásokon, az volt a szerepe, hogy az általa működtetett informális kapcsolati háló információinak birtokában konkrét ügyekben tanácsot adjon az elnöknek, s olykor-olykor helyettesítse olyan küldetéseiben, ahova egy elnök nyilván nem mehetett. House „lefordította” az időszerűség, az érdekviszonyok, a realitás,

egyszóval a politika nyelvére a 14 pontot is. S e tekintetben különösen figyelemre méltó, hogy Magyarország tekintetében a függetlenség és önrendelkezés *elnyerését* emeli ki.

Ez a diskurzus szinte teljesen hiányzik a magyar közbeszédből. Talán csak egyedül Bibó István volt az, aki a magyar közélet eltévelyedését az 1867-es kiegyezéstől eredezteti. A függetlenség illúziójáért cserébe a magyarok elnyerték a birodalom illúzióját, elvesztvén a demokrácia lehetőségét. Vajon hogyan is hangozhatna a 2013-as magyar közvélemény fülében, ha azt mondanánk: 1918, Trianon, a magyar *Fölszabadulás* éve? Megint csak Bibó Istvánra hivatkozva, ez volna a „Münchenhausen-projekt”, amikor például a dánok vagy a németek mintájára saját hajunknál fogva emeljük ki magunkat a bajból; az önrendelkezést politikai realitásként kezelnénk.

Thomas Hobbes *Leviathan* c. művének címlapja (1651)

Edward M. House, aki az 1915–16-os évek nagyobb részét, elnöki külön megbízottként, Európában tölti, és alaposan megismeri az európai érdek-, valamint hatalmi viszonyokat, amikor „lefordítja” Wilson elveit a politika nyelvére, akkor le is veszi az elnök válláról a terhet, hogy a realitásokkal kelljen foglalkoznia. Wilson szabadon szárnyal, magasatos gondolatokat hirdet, rendszerint a népekhez szól, s alapvetően bizalmatlan a professzionális politikusokkal szemben. Georges Clemenceau, Lloyd George legfőljebb naiv ábrándozónak tartják, s csak azért nem nevezik pojacának, mert ki akarják használni a naivitását. Wilson szárnyal, mint Ikarosz, House

poroszkál és a diplomácia mocsarát dagasztja. Don Quijote és Sancho Panza. Megállja a helyét a hasonlat: gondoljunk csak arra a jelenetre, amikor Don Quijote fölszabadítja az elnyomottaknak látott, láncra vert gonosztevőket, akik azon nyomban leütik és elinalnak Sancho Panza öszvérével.

Kettejük munkamegosztása törvényszerű és természetes. Csupán az marad a kérdés, hogy akkor ki a politikus? House mindenben támogatta főnökét, aki az esetek legnagyobb részében szó szerint megfogadta tanácsadója javaslatait, mondhatnók, végrehajtotta azokat. Wilson a nagy nyilvánosság előtt fejtette ki lelkesítő gondolatait, mind a mai napig

mánykodása, akik mindig is nehezményezték, hogy az Ezredes túlságosan is nagy befolyással van az elnökre, s ezek között kiemelt helyen szerepel Wilson második felesége, Edith Bolling Galt Wilson. Vélhetőleg az sem tett jót a kapcsolatuknak, hogy nyilvánosságot kaptak olyan értékelések, miszerint az Ezredes az elnök legjobb énjé; utóbbi merev, olykor intranzigensnek látszó, zavaros és homályos eszmék megszállottja, az előbbi pedig hajlik a kompromisszumra, remek diplomata, kiigazodik a valóságban. Ezeken a már meglévő lehülési pontokon kívül, Erisz almája a rajnai kérdés és a 14 pont további sorsa volt.³

egyedülálló módon maga írta beszédeit, és a politikában az intellektuális gyönyört kereste. House a nyilvánosság előtt szinte egyáltalán nem jelent meg, az ő világát a szalonok hátsó szobáiban rendezték be, bizalmas beszélgetéseket folytatott ellenséggel és barátal egyaránt, titokban szövögette személyes befolyási hálózatait.

Végül – 1919. március vége, április eleje között – Wilson és House viszonya elhidegült. A távolodást előmozdítja azoknak az ár-

Az önrendelkezés joga végül is a 14 pont gerince. Clemenceau teljesen hajthatatlanul azt követelte, s ebben Lloyd George is támogatta, hogy jöjjön létre a Rajnai Köztársaság, amelynek örökre tilos lesz majd Németországhoz csatlakoznia. Ha ez az álláspont győzedelmeskedik, akkor a 14 pontnak egyszer s mindenkorra vége, a történelem súlylesztőjébe kerül, megalkotója pedig a szó-

³ Godfrey Hodgson: *Woodrow Wilson's Right Hand: The Life of Colonel Edward M. House*. Yale University Press, 2006. 223–225. o.

szegő, erőtlen, megbízhatatlan kis senkik sorába. Wilson számára ez élet-halál kérdése volt. House ugyanakkor érezte, hogy ha ezen a ponton megfeneklenek a tárgyalások, akkor az egész párizsi tartózkodásának nem volt értelme, elveszett a béketárgyalásra fordított idő, nem menthető meg a Népszövetség gondolata sem. Ezért a háttértárgyalásokon eljutott odáig, hogy a Rajnai Köztársaság ne jöjjön ugyan létre, de a Rajna bal partja legyen a demarkációs vonal, három hídfőállással a jobb parton (tehát Németországon belül), és ez a terület *ideiglenes* szövetségi ellenőrzés alá kerüljön. Woodrow Wilson persze ismerte ezeket a tárgyalásokat, hiszen House soha nem szegte meg azt a kötelezettségét, hogy beszámoljon róluk, ennek ellenére úgy érezte, hogy az Ezredes itt a 14 pontot hajlandó fölládozni a Népszövetségért cserébe. Az Ezredessel hadilábon állók viszont sikerrel nagyították föl a Gonosz képét, s a legsötétebb árulásnak tekintették House erőfeszítéseit. (Jegyezzük meg, hogy máskor meg éppen Wilson maga tett engedményeket a 14 pont kárára, például az olaszoknak vagy – a Saar-vidékkel kapcsolatban – a franciáknak. A magyar önrendelkezéssel kapcsolatban, azaz Erdély teljes átadásának ügyében világos, hogy nem az önrendelkezés wilsoni eszméje érvényesült – hacsak nem a románok tekintetében, de ahogy azt már láttuk, a 14 pontban még nem is szerepel egyértelműen a Monarchia földarabolásának igénye.)

Nem könnyű az elvont eszmék s a proféták sorsa, amikor a valósághoz koccannak; törnek. Mi sem mutatja ezt jobban, mint az Elnök és az Ezredes viszonya. Jóllehet a 14 pontot House és az ő szervezésében létrejött *Inquiry*-nak nevezett bizottság készíti elő, és House töretlenül kitart az önrendelkezés eszméje mellett, az kétségkívül Woodrow Wilson világmegváltó szándékait tükrözi, amely szándékok végül is beteljesületlenek maradnak.

A wilsoni vízió lényege, hogy a Népek (s nem a politikusok!) ösztönszerűen *békére* vágynak, kiváltképp az *emberiség* addigi legnagyobb háborújának borzalmaival átélve, háborítatlanul részesülni akarnak az iparoso-

dás által lendületbe hozott *haladás* jótéteményéből, amit a *szabad kereskedelem* révén megosztanának egymással, s *demokratikus* érzütnéknékné többé már nem felelnek meg az avítt, dinasztikus kormányzati formák, így hát mindenütt a *bornírt politikusok* elkergetésére és a *fölszabadulásra* készülnek. S hogy mindez biztonsággal megvalósulhasson, a nemzetközi kapcsolatokban a Népeknek szükségük van jogi és intézményi biztosítékra, amit az 1919-es párizsi békeszerződés és a Népszövetség, valamint az Egyesült Államok hadserege és az általa nyújtott hitelek jelentenek.

Ez a vízió nem több és nem kevesebb, mint a XIX. századi liberalizmus összefoglalása és Amerika évszázados kitörése az izolacionizmusból, világhatalmi igényének bejelentése. Ez a liberalizmus a legésszerűbb (a ráció szabályainak megfelelő, logikus és tökéletesen érthető) képet fest a világról, ám a legkevésbé sem valóságosat (a realitás törvényei föltáratlanok, és a politika meg-megújuló lehetőségei továbbra is rejtve és rejtélyesek maradnak). Egy olyan liberalizmusról beszélünk, amely éppen akkor omlik össze, mikor a wilsonizmusban diadalra jut, s a Népek nemhogy békére, de a háború folytatására készülnek, készséggel engednek bornírt politikusaik unszolásának, demokratikus érzuleteiktől eltelve diktátorok lábai elé vetik magukat, s a vágyott garanciák csak torzszülöttekként jönnek világra. A kis népek együttműködése a nagyokkal a Népszövetség keretein belül – Woodrow Wilson legfőbb álma – már csak azért sem lehetséges, mert a legnagyobb, Amerika nem vesz részt benne.

Woodrow Wilson, az ember, ha nem is tudja, de sejti mindezt. Amikor Párizsból hazafelé menet New Yorkban partra száll és lánya könnyes szemekkel átkarolja nyakát, hogy üdvözölje világmegváltásában megfáradt apját, és a siker látható jelére, az ünneplő tömegekre mutat igazolásként, Wilson szúrósan a szemébe néz (a lány soha nem felejt el ezt a szúrós tekintetet), és halkán csak annyit mond: „Várj egy kicsit, míg hátat fordítanak.” Amikor, kifogástalanul öltözve, keménykappal a fején, hóna alatt a békeszerződés és a Népszövetség alapító okiratának paksamétá-

jával elindul a Szenátus felé, még reménykedik, hogy a szenátorok szinte közfelkiáltással ratifikálják azt, s meghajolnak az egyetemes béke kétségtelen szüksége és az ellenállhatatlan ráció előtt. Nem tudja, hogy az úriemberek világának nekrológját cipeli a hóna alatt. Szerencséje van, hogy előbb hal meg, mint hogy lássa a nacionalizmusok, a kommunizmusok, a faszizmus és a nácizmus másfajta világmegváltást ígérő fölemelkedését.

De van-e bármilyen mélyebb, tágabb, egyáltalán értelmezhető politikafilozófiai háttere a 14 pontnak, s ha igen, akkor ez hogyan viszonyul ahhoz a föltételezéshez, hogy Woodrow Wilson voltaképpen Immanuel Kant *Az örök békében* kifejtett koncepciójára épít?

Kézenfekvőnek tűnik, hogy előbb Woodrow Wilson akadémiai munkásságát vizsgáljuk meg, hiszen mind ez ideig ő az egyetlen PhD-vel rendelkező amerikai elnök.

Woodrow Wilson *Az állam* című könyve 1889-ben jelenik meg. Wilson ekkor harminchárom éves, s egy év múlva a Princetoni Egyetem teljes állású professzora.

Az állam első fejezetében rögvest egy csinos kis fajelmélettel találkozunk, erős arisztotelészi utánérzésekkel és szociáldarwinista meggyőződéssel párosítva. Wilson professzor meggyőződése, hogy az államélet megértéséhez egyedül az árja népek politikai berendezkedését érdemes tanulmányozni, mivel a népek versenyében ezek bizonyultak a legéltképesebbeknek, és ma az európai és amerikai árja fajok uralják a világot. A turáni és sémi népek politikai organizációja hasonlóságokat mutat az árja fajokéval, ám többnyire az árja berendezkedés utánzataként, ugyanakkor például a finnek vagy a törökök politikai élete nem tartalmaz tanulmányozásra érdemes vonásokat. Az árja faj államlakítási kiindulópontja az árja családban tapasztalható hatalmi viszony. Az árja fajok előképe az ősi időkapuszulában megőrződött Indiában látható, s ennek alapján állítható, hogy az árja család eredendően a patriarchális család, ahol az öröklés férfiágon valósul meg, és a közösség élén egy idős férfi áll. A szláv faluközösség, az ősi ír törvény és a teuton szokások szintén bizonyítékként sorolhatóak

elő. Az árja család az állam archetípusa: benne a családfő uralkodik, ahogy a nagyobb egységben, ő a király és egyben a pap. A kezdetben még nomád népeket – például a frankokat, a germánokat – csak a vér tartja össze, s később ezek a népcsoportok saját területet tekintenek magukénak. Így jön létre az állam – s nem valamiféle szerződés alapján (s evvel az egész liberális szerződéselmélet-tradíció – Hooker, Hobbes, Locke, Rousseau – elutasítva).

Ez a fölvillantott elemzés pusztán illusztratív, abban a tekintetben, hogy az eszmék és a politika, a tudós és a politikus között, ha van is átjárás, az rendkívül keskeny, alig észrevehető ösvényen történik. Mert Woodrow Wilson, a politikatudomány tudora kétségkívül nem volt antiszemita (jelölte például Brandeis bírót a Legfelsőbb Bíróságba, az első zsidót, aki a testület – tegyük hozzá: korszakalkotó – tagjává vált); s jóllehet az árjakat a történelem győzteseinek és mozgatóinak tekintette, de később nem ellenezte, hogy a párizsi békeszerződésbe a fajok egyenlőségéről szóló, japán kérésre megfogalmazódó kitétel bekerüljön – igaz, ez végül is elmarad, de az angol ellenállás miatt. A „patriarchátus” föltétlen magasabbrendűségébe vetett hite sokáig meghatározó marad a nők egyenjogúsága tekintetében, s csak az Edith Galttal kötött házassága előtt tesz ígéretet a női szavazatjog megadására, nyilván nem teljesen függetlenül attól, hogy ideológiailag megindokolja előző, elhunyt feleségével szembeni „hűtlenségét”. S noha politikusi karrierje vége felé elfogadja a női szavazatjogot, mindvégig megmarad abbéli meggyőződése, hogy „a nő helye a családi tűzhely mellett van”, és három lányának nevelését is az apai tekintélyre szűkítette le.

Másfelől a vér és az angolszász felsőbbrendűségbe vetett hit meghatározó a gondolkodására nézvést. Például az amerikai történelemről írott könyvében⁴ arról panaszkodik, hogy kezdi erejét veszíteni az amerikai vér, amelyet fölvizeznek a dél-európai, a lengyel és a magyar emigránsok, akik olyan alsóbbrendű osztályokból származnak, „amelyeknél hiányzik a képesség, az energia és a kez-

⁴ Woodrow Wilson: *A History of the American People I–V*. Harper & Bros., New York, 1902. V/212–221. o.

deményező értelem”. Ám az 1912-es elnökválasztási kampányban, amikor az olasz és magyar származású amerikaiak ezt a kijelentését számon kérték rajta, akkor fejveszeten elhatárolódott saját magától.

hézagmentesen a liberális hagyományba sem, legalábbis nem abba, amely John Stuart Mill-lel kezdődik, és a xx. század közepétől lendületet vett liberális, jogvédő liberalizmusba torkollik.⁵

De újra csak másfelől, Wilson írásaiból, sőt politikusi megnyilatkozásaiból is teljességgel hiányzik minden fajelmélet peröntő eleme, az állásfoglalás abban a kérdésben, hogy mi a meghatározó az ember természetére nézvést: a megváltoztathatatlan, örökletes, természeti törvényként rögzült vér, avagy a civilizáció hatására folyamatosan változó, a nevelés révén csiszolható, a körülmények hatására fokozatosan ésszerűbbé váló emberi karakter és kulturáltabbá váló emberi viselkedés és közösségi közlekedés. *Nature or nurture?* („természet vagy tenyésztés”?) – ez itt a kérdés, s marad Wilsonnal szemben is.

Az állam keletkezéséről szóló fejtegetések azonban végső soron azért fontosak, hogy jelezzék, részint semmi újat nem tartalmaznak a xix. század végi politikai és politikatudományi közhelyekhez képest, részint, s ez most a legfontosabb, nem illeszkednek

Így helyütt kell teljesítenünk korábbi ígéretünket, hogy elemezzük, amit sokan tényként kezelnek, azaz Woodrow Wilson viszonyát Kanthoz és *Az örök béke* tervezetéhez. Igaz-é, hogy a magasztos kantiánus eszmék, a respublikák önkorlátozó, de amúgy természetes szövetsége vezet majd a világbékéhez, és igaz-é, hogy Woodrow Wilson ezt az eszmét követte?

A kanti antinacionalista, nem a „nemzetek önrendelkezésére” alapozott világbéke-vízió politikai kiindulópontja a francia forradalom és az egyetemes emberi jogok nyilatkozatából is ihletet merítő Kant *Az örök béke*-tervezete.

Nem lehet célunk itt Immanuel Kant koncepciójának részletes filozofikus elemzése, de kénytelenek vagyunk röviden összefoglalni az elképzelés lényegét.

⁵ Azon kevés, figyelemre méltó tanulmány egyike, amely alaposan elemzi Woodrow Wilson akadémiai írásait is, Merle Curti: „Woodrow Wilson's Concept of Human Nature”. *Midwest Journal of Political Science*, 1. évf. 1. szám (1957. május). 1–19. o.

Az örök béke első része („Első szakasz – amely az államok közötti örök békéhez szükséges előzetes cikkeket tartalmazza”) olyan általános, szükséges föltételeket szögez le, amelyek bármilyen békeszerződésre és a nemzetközi viszonyok alapelveire vonatkoznak. Már itt megállapíthatjuk, hogy mind a hat cikket, amelyet Kant fölsorol, sértik az 1918-as párizsi békeszerződések, illetve az első világháború során a felek megsértették. Különösen az 1. cikk szolgálhatott volna figyelmeztetésül a békekötők számára: „Nem szabad igazi békeszerződésnek tekinteni az olyant, mely egy jövőbeni háború anyagának titkos fenntartásával köttetett.” S a magyarázat: „Mert hiszen akkor az csak fegyverszünet volna, az ellenségeskedések eltolása. Nem béke. A béke minden hostilitásnak a végét jelenti: s az örök jelzőt hozzátenni már gyanús pleonázmus. A békeszerződés egyszerre eltöröl minden meglévő okot eztáni háborúra. Azokat is, amiket a békülők talán még maguk sem ismernek. Ha mégoly éles szemű ügyeskedéssel halászgatják is majd őket elő a levéltári dokumentumokból...

Minden *reservatio mentalis* a jezsuita kazuisztikához tartozik. Fenntartása régi igényeknek – amiket még csak a jövőben fognak kigondolni... (Amikről egyelőre egyik fél sem akar említést tenni, mert mind a kettő nagyon is kimerült, hogysen a háborút folytassa. De bennük már a rosszakarat felhasználni e célra az első kedvező alkalmat.)”⁶

A többi öt pont sem marad csorbítatlan 1918-ban:

2. Államok semmilyen módon nem csonkíthatóak meg.
3. „Állandó hadseregeknek (*miles perpetuus*) idővel egészen meg kell szünniök.”
4. Nem szabad államadóságot csinálni a külső államüzletek vonatkozásában.
5. Egy állam se avatkozzék bele erőszakkal egy másik állam alkotmányába és kormányzásába.

⁶ Babits Mihály fordítása. Léven több magyar kiadása is a műnek, nem hivatkozom konkrét forrásra. A szöveg megtalálható a <http://mek.niif.hu/01300/01325/html/> címen a Magyar Elektronikus Könyvtárban. (Kant munkájának van természetesen más, modernebb magyar fordítása is, pl. „Az örök békéről”, in: *Történefilozófiai írások*. ICTUS, é. n. [1997]. 255–335. o. Mesterházi Miklós ford.)

6. A háborúban becstelen eszközök használatának tilalma („orgyilkosok”, „mérgekeverők”, kapituláció megszegése, árusra való fölbujtás). A pont magyarázatából kiderül, hogy mind a „csoporton belüli végső leszámolás”, mind a „büntetőhadjárat” elvileg tilos volna. Előbbire Kant az *internecinum* kifejezést használja, amit ma mindannyian „interetnikum”-nak olvasnánk.

Eddig tehát világos, s talán magyarázatra sem szorul, hogy a királyok lecsengő korának háborúi – ez az, amit Immanuel Kant könnigsbergi magányában még képes volt elgondolni – amolyan lányregények az ipari forradalom utáni, a nacionalizmusok diadalmas korának háborúihoz képest.

Immanuel Kant nem vádolható naivsággal, hiszen csak a történelem, az atrocitások tekintetében minden képzeletet fölülmúló előzetes ismeretének hiánya volna fölróható neki. De az első rész nem több néhány konjunkturális megjegyzésnél, sokkal izgalmasabb viszont az örök béke normatív alapjainak lerakására tett filozófiai kísérlet.

Az örök béke második része evvel foglalkozik: a háború természetes állapotának megszüntetése és fölváltása a béke természetellenes, mesterséges, s éppen ezért intézményesített állapotával.

Ennek a résznek a figyelmes olvasása vezet el bennünket Kant és Wilson talán leglényesebb fölfogásbéli különbségéhez, amiről röviden annyit mondhatunk, hogy Immanuel Kant republikánus volt, Woodrow Wilson pedig demokrata.

Kant az örök békét a respublikák megalakulásától, majd pedig ezek önkéntes, időben bővülő föderációjától várja (talán nem túlzás utólag azt mondani, hogy az Európai Unió későbbi konstrukciója a vízió intézményes megvalósulása), míg Wilson a tömegeket okosan vezető elittől, amely a népek természetes és lelkes békevágására alapoz. Kant a legalisztikus, a jogot mindenk fölé állító, azt konstituáló republikánus alkotmányosságban látja a népszövetség előföltételét, Wilson szerint a Jó és tisztességes tömegek akarata érvényesül.

Kant meghatározza a republikánus alkotmányt, ami az emberek szabadságán alapul, és az állampolgárok a törvénnyel szembeni alávetettségükben, függőségükben egyenlők. A köztársasági alkotmány: „Az: mely legelőször is egy társaság tagjainak – mind embereknek – *szabadságán*, másodsorban a *függőség* elvein, hogy mindannyian egyetlen közös törvényhozástól függenek – mint alattvalók – és harmadszor az *egyenlőség* törvényén épül föl ugyanazok – mint állampolgárok – közt.” Kant számára a köztársaság lényege mindekelőtt a joguralom és a hatalmi ágak – a törvényhozói és végrehajtó – elválasztása. S ugyanabban a cikkelyben Platónhoz és olykor Arisztotelészhez is hasonló súlyos szavakkal ítéli meg a demokráciát, amely lényege szerint despotizmus. „A *despotizmus*: ahol az állam önhatalmúlag hajt végre törvényeket, amelyeket ő maga hozott: tehát a közakarat, amennyiben azt a kormányzó az ő saját privát akarata gyanánt kezeli.” Így a demokrácia: „olyan végrehajtó hatalmat alapít, ahol az összesség határoz az egyes fölött, és így az egyes *ellen* is, aki persze maga nem járul hozzá. Tehát az összesség határoz, amely mégsem összesség. Ez pedig az általános akarathoz ellentmondása önmagával és a szabadsággal.”⁷

Woodrow Wilson (aki, ironikus módon, princetoni évei alatt a New York-i jogi egyetemen elsőként tanít alkotmányjogot!) nem osztja Kantnak a joguralom melletti föltétel nélküli elkötelezettségét. A legalizmust vagy elveti, mert erőtlennek tartja – ahogy William Howard Taft, korábbi amerikai elnöknek a béke kikényszerítésére létrejött ligáját, amely a viták jogi úton történő rendezését tűzte ki célul –, vagy semmibe vette, ahogy a háború közben (és után) bátran nyúlt a cenzúra válogatott eszközeihez, kitoloncolta, deportálta az „ellenséges” bevándorlókat, a kormányzat által radikálisnak bélyegzett szakszervezeteket betiltotta... Meggyőződése szerint a jogászok pusztán akadályozza a politikát.

Kant úgy látja, hogy az örök békét csakis a republikánus alkotmányosságban élő népek

konföderációja (s nem egységes állama!) hozhatja el, ahol a népek is, akár az állampolgárok, csak a törvénynek, és nem az államnak vannak alávetve. Az államok lételeme a háború, ahogy a természeti állapotban élő egyes emberé is az (a hobbesi áthallás itt félreérthetetlen...). Az állam a békének mintegy óhatatlanul akadályos: „Miben helyezi minden állam a fenségét? (Mert a *népesség* képtelen kifejezés). Éppen abban, hogy semmiféle külső törvényi kényszernek ne legyen alávetve. Az uralkodónak fénye abban áll, hogy anélkül hogy saját magát veszélynek kellene kitennie, neki sok ezren állanak rendelkezésére, kik magukat oly dologért, amelyben nekik semmi érdekük, föl hagyják áldoztatni.” S e tekintetben – az állami érdekekre alapozott nemzetközi viszonyok vonatkozásában – semmi különbség nincs a „fajok” között: „Miben különböznek ezek az európai vadak az amerikaiaktól? Főleg csak abban, hogy míg az utóbbiaknak sok törzset ellenségeik egészen megették, az előbbieket azokat, akiket legyőztek, jobban föl tudják használni, mintsem hogy elebédeljék. Tudják velük inkább alattvalóiknak számát növelni – s így egyúttal eszközeiknek mennyiségét még kiterjedtebb háborúhoz.”⁸

Wilson elnök előföltevése az volt, hogy az önrendelkezéssel alapuló tartós békét a demokratikus nemzetek államai hozzák létre. Ebben a vonatkozásban – ahogy ezt maga Clemenceau is észrevette – Wilson a felvilágosodás őszinte gyermeke volt, aki számára a demokrácia és a nemzeti elv szétválaszthatatlan. Meggyőződése sokkal inkább a felvilágosodásban gyökerezik, mint a Kanté, aki számára a demokrácia 1789-es győzelme Königsbergből teljesen észrevehető volt. Viszont az állam szerepének értékelésében Wilson szöges ellentétben áll Kanttal. Anekdotikus jelzésként említjük csak, hogy 1877-ben, a huszonegy éves Wilson, egy princetoni szónoklatversenyen Otto von Bismarckot magasztalta, s kiváltképp a vasakarral létrehozott német egységes állam iránt lelkesedett.

⁷ Első definitív cikk az örök békéhez: A polgári alkotmánynak minden államban köztársaságnak kell lennie.

⁸ Második definitív cikk az örök békéhez: A nép jognak szabad államok föderalizmusán kell alapulnia.

Immanuel Kant és Woodrow Wilson politikafilozófiáját összevetve azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a 14 pont és Kant béketervezete a *megszólalásig* hasonlítanak egymásra, mint a kétpetéjű ikrek, akiknek csak az anyjuk – azaz a nevük: Örök Béke – közös; mégis két különböző személyiségről van szó. És két hagyományról.

Immanuel Kant a joguralom liberális hagyományát indítja útjára, amelynek érvényességét az idő igazolta, de korántsem mondhatjuk, hogy győzelmét minden további nélkül kihirdethetnénk. Főleg a második világháború után, a fasizmus és a náciizmus nacionalizmusának kifáradásával, valamint a nacionalizmus kommunista elfojtásának kezdeti időszakában, olybá' tűnt, hogy megnyílik a tér a szabadság és a béke birodalmának a megteremtésére, ami az Európai Unió lassú létrehozásával nyert politikai tartalmat, és kiterjesztése az 1989-es jogállami forradalmakkal kapott újabb lendületet.

Woodrow Wilson a nacionalizmusok diadalittas korszakát vezeti át a tömegdemokráciák korába, abba az időszakba, amelyet Ortega y Gasset „a tömegek lázadásaként” ír le. Ám az önrendelkezés jogát végül is soha nem sikerült valódi joggá formálni. Bibó István ugyan becsülettel megpróbálta 1972-es tanulmányában, de a világpolitika nem tudta a nemzetközi kapcsolatok szintjén egyértelműen kodifikálni.

Az, hogy az írás elején említett népi képzelet és a történelmi értékelés – a történelemnek és a történészeknek az értékelését itt egyaránt érteni kell – ilyen szöges ellentétben áll egymással, éppen a 14 pontnak és a wilsonizmusnak a lényegéhez tartozik. A ködös, bármilyen nacionalista propaganda számára nyitott fogalmak, s különösképpen az önrendelkezésé, sejteni enged, hogy az leginkább valamilyen populizmus számára használható. Woodrow Wilson az örök békét vizionálva, pontjait elsősorban az egzaltált tömegek számára kínálta föl, velük akart minden alkalommal „párbeszédet folytatni”, az Ő szívékhöz akart szólni, és előszeretettel az Ő ünneplésükben fürdőzött.

Wilhelm Droste

A HÁBORÚ SZAGA

Ezerkilencszázötvenháromban születtem, a háború közvetlen szagát nem szagolhattam. Elvileg nem. Gyakorlatilag egyre biztosabb vagyok benne, hogy azért éreztem valamit, mert volt a falunkban egy régi ház, ahova gyerekként én nem akartam belépni, annyira gyanús volt ott a szag: elhasznált, dohos, szigorú és keserű. Falun persze mindenütt érződik istállószag, de ez itt sokkal keményebb volt annál, emberibb, bűnösebb. Ma azt mondanám, itt éreztem a háborút. Minél idősebb leszek, annál biztosabb vagyok benne.

Nagyon kellemetlen volt ez az érzékenységgem, mert ebben a házban élt a keresztanyám. Ő erősen meg volt sértve, hogy nem voltam kedvesebb vele. Pedig nem őt kerültem, hanem a házat. A különben kedves néni már hetvenéves volt, amikor én születtem. Sajnáltam, hogy nem kerülhettem közelebb hozzá, nem tudtam vele megosztani a gondjaimat meg az örömeimet, egyszerűen túl idős volt. Jellemző, hogy elsőáldozásra tőle kaptam még kislányként egy borotvakészüléket amolyan fura kis műbörtáskában, hasonlólt biztos már az ő nagyapja is használt, pedig nekem csak öt évvel később kezdett nőni a szakállam. Az egész kapcsolat ilyen volt, mint ez az ajándék – egy óriási félreértés; de amit szagoltam a házban, abban volt valami igazság.